

UOČI DIKTATURE

IZ REZOLUCIJE SELJAČKO-DEMOKRATSKE KOALICIJE

11. novembra 1927.

.. Organ Seljačko-demokratske koalicije jest „Klub Seljačko-demokratske koalicije“, koji će održavati sjednice redovito jedanput mjesečno. Na tim sjednicama predsjedavati će izmjenice dosadašnji predsjednici obaju koaliranih klubova, koji su istodobno i vođe Seljačko-demokratske koalicije.

Brigu o jedinstvu parlamentarne akcije Seljačko-demokratske koalicije i o održavanju njenih sjednica povjerava se poslovnom odboru Seljačko-demokratske koalicije od osam članova u koji oba udružena kluba izašilju po četiri člana.

Dosadašnji posebni klubovi, kao stranački organi i parlamentarno-tehničke jedinice, ostaju i dalje.

Seljačko-demokratska koalicija može ući samo u takovu vladu, koja će značiti promjenu dosadašnjeg političkog sistema u duhu demokracije, parlamentarizma i ravnopravnosti.

Oba kluba Seljačko-demokratske koalicije obavezuju se da jedan bez drugoga neće ući ni u kakovu vladu. Ni jedan od obaju klubova ne može praviti nikakav posebni sporazum sa drugim nekim klubom ili strankom ..

Novosti, 11. novembar 1927.

¹ Stvaranje Seljačko-demokratske koalicije (SDK) 1927. zadalo je jak udarac srpskoj političkoj dominaciji u Kraljevini SHS. Svetozar Pribičević, jedan od najbubedenijih unitarista i centralista, postao je saveznik svog do juče nepomirljivog protivnika Stjepana Radića, i time oslabio srpski politički front. U osnovi njegovog zaokreta bilo je razočaranje što je odbačen od kralja i radićala, za koje on i njegova SDS nisu mogli postati protivteža hrvatskom pokretu, pa su samim tim izgubili značaj u perspektivi političkih ravnoteža i manipulacija. U novoj političkoj formaciji S. Pribičević je bio sa Stjepanom Radićem jedan od dva predsjednika. Njegovim pristupom novoj opozicionoj grupaciji, pod nazivom SDK, ojačao je hrvatsko-srpski opozicioni front u Hrvatskoj i Slavoniji, u Lici, Dalmaciji, Kordunu, Baniji, Gorskom kotaru i Bosni i Hercegovim.

SDK je u težnji da suzbije prevlast srbijanskih stranaka u državnoj administraciji predlagala obrazovanje vlade od ličnosti izvan parlamenta, pre svega iz vojske. Dvor je, međutim, bio protiv bilo kakvog učešća Pribičevićeve SDS u vladi, te samim tim, praktično, i protiv učešća HSS. S druge strane, predlaganje „generalske vlade“ od strane SDK, kompromitovalo je demokratski karakter i program ovoga saveza i otvaralo vrata diktaturi. Koaliciona vlada V, Vukićevića obnovila je svoj mandat 23. februara 1928.

22. januara 1928.

... 1. Seljačko-demokratska koalicija prema svim drugim parlamentarnim strankama i prema svim drugim političkim faktorima jedna je cjelina u parlamentu i izvan njega, te svatko tko hoće stupiti s njome u doticaj ili suradnju, može to učiniti s njome samo kao sa jednom cjelinom ...

2. Seljačko-demokratska koalicija traži kao prije vladu parlamentarne koncentracije svih stranaka i grupa koje su za praktičnu provedbu (izvođenje) našeg ustava i provedbu (izvođenje) utvrđenih načela parlamentarizma ...

5. Za slučaj da ova koncentracija ne bude sprovedena prije proćaunské rasprave, seljačko-demokratska koalicija skida sa sebe svu odgovornost za to, što će morati do skrajnosti pooštriti svoju borbu u parlamentu i što će tu borbu morati prenijeti u narod, te što će biti prisiljena da u toj borbi upotrebi još neka, u zapadnoj demokraciji već pokušana, oštra sredstva, kojima će u slučaju potrebe u pravo vrijeme upoznati javnost. Seljačko-demokratska koalicija ne samo da će tu svoju borbu organizovati u tzv. prećanskim krajevima, nego će svojim organizacijama obuhvatiti i staru Srbiju i Makedoniju, koje slobodnim životom i naprednim ustanovama želi priljubiti državi, a isto tako i bivšu predkumanovsku kraljevinu Srbiju, koja će, svijesna svojih svetih tradicija, razumjeti našu borbu i dati joj svoju punu potporu ...

Novosti, 22. I 1928; F. Čulinović, *Dokumenti*, 280.

ČLANAK M. GORKIĆA: „POZADINA JUGOSLOVENSKE KRIZE“

Jun 1928.

Ovaj je članak napisan pre atentata u Skupštini. Posle pada Stambolijskog u Bugarskoj i izdaje lidera seljačkog pokreta u Hrvatskoj (Radić) i u Rumuniji (Lupu), seljački pokret je oslabljen. Posle njihovog kompromisa sa srpskom buržoazijom na vlasti (Pašić) i ujedinjenja sa rumunskom buržoaskom partijom (caranisti), buržoaski rukovodioci seljačkih partija u Hrvatskoj i Rumuniji pokušali su da usmere nezadovoljstvo seljačkih masa, koje je bilo opasno po državu i buržoaziju, ka putevima kraljevskih borbi. Ta politika sporazuma i izdaje ni u kom slučaju nije poboljšala položaj seljaštva — eksploatisanog i porobljenog i ekonomski i nacionalno; naprotiv, dovela je do povećanja ekonomskog pritiska (poreza, dugova, revizije agrarne reforme) i političkog (proganjanja policijskog aparata), što nam otkriva uzroke oživljavanja i radikalizacije koja se u poslednje vreme zbiva u seljačkom pokretu balkanskih zemalja. Posle mitinga u Alba Juliji, gde se okupilo stotinak hiljada rumunskih seljaka, čulo se: „U Bukurešt“; u Srbiji se sada udesetostručuju mitinzi vanstranačkih seljačkih masa, i tu se čuju povici: „U Beograd“. Uskoro se priprema i manifestacija seljačkih masa u Sisku u Hrvatskoj. Te pokrete uvek vode desničarski seljački vođi (nacional-caranisti u Rumuniji, Radić u Hrvatskoj, Savez zemljoradnika u Srbiji). Postoje, međutim, nagoveštaji da će revolucionarno-seljački pokreti, pravilnom politikom i aktivnošću KP u savezu sa radničkom klasom, moći da podriju osnove sadašnjeg poretka na Balkanu.

U Jugoslaviji, u sadašnjoj situaciji, aktuelna su dva pitanja: 1. spoljašnji zajam, njegovi uslovi i kako će biti upotrebljen, i 2. zaduživanje seljaštva i oživljavanje seljačkog pokreta.

Teška ekonomska situacija u zemlji (loša žetva, glad u Hercegovini, Dalmaciji, Crnoj Gori i delom u Sloveniji, pad izvoza za 50^oo, sve naglašenija disproporcija između ekonomskog kapaciteta države i mogućnosti budžeta, itd.) i osvajačka politika vladajuće buržoazije (skupi strategijski vojni ratovi) doveli su do shvatanja da je neophodno uzeti čak i pod veoma nepovoljnim uslovima, veliki zajam od imperijalističkih zemalja zapadne Evrope. Dve okolnosti stvaraju velike teškoće vladajućoj srpskoj koaliciji, radikalnoj i demokratskoj partiji: najpre, argumenti kojima moraju da pred narodom pravdaju teške uslove pod kojima se uzima zajam, zatim podela zajma sa hrvatskom buržoazijom, koja je sada u opoziciji u parlamentu.

Evo uslova pod kojima je dobijen taj zajam od 13,5 milijardi dinara (50 miliona funti sterlinga): izgradnju železničkih pruga i svih poslova finansiranih od zajma poveriti engleskim kreditorima, kao i kontroлу nad monopolima (so, duvan, nafta), carinom, porezima na poslovanje; ratifikovati Neptunske konvencije, kojima se legalizuje britanska imperijalistička ekspanzija na štetu Jugoslavije; uspostaviti stabilnu vladu u koju će biti uključene buržoaske partije svih nacionalnosti.

Prihvatanje ovakvih uslova dovodi do potčinjavanja Jugoslavije, do finansijske, ekonomske i političke zavisnosti, dva puta gore od svih koje danas postoje, jer se grupa Rotsild, vlasnik svih papira državnog duga Srbije od pre rata, pojavljuje i kao zajmodavac. Kao uslov za davanje zajma zahteva se i to da se od 13,5 milijardi sada iznajmljenih, 6 milijardi odmah isplati toj grupi na račun dugova od pre rata. To su ti ozbiljni uslovi koje parlament treba da ratifikuje, a proletarijat, seljaštvo i sitna buržoazija da plate. Teški fiskalni tereti će još više otežati plaćanje visokih interesnih stopa.

50% zajma treba da se utroši na izgradnju strategijske železničke pruge Beograd—Jadransko more. Ova pruga, uprkos jasnog ekonomskog rentabiliteta, prolaziće, iz političkih razloga (nacionalno pitanje), samo kroz čisto srpske teritorije. Drugi veliki deo zajma poslužiće kao subvencija srpske ratne industrije. Hrvatska buržoazija nije oduševljena takvim korišćenjem zajma. Ona zahteva i za sebe jedan značajan deo, kao i ozbiljni uticaj u vidu koncentrisanih buržoaskih partija svih nacionalnosti. To je glavni razlog za koncentraciju hrvatske buržoazije i osnivanje „ujedinjenog hrvatskog nacionalnog fronta“.

Usled politike nacionalnog ugnjetavanja, srpsko seljaštvo se i do tada nalazilo, u poređenju sa seljaštvom ugnjetavanih nacija, u privilegovanom položaju. Ali posle Radićeve izdaje došlo je do neke vrste „saradnje“ između srpske i hrvatske buržoazije na štetu i srpskih i hrvatskih seljaka. Povećavanje poreza u srpskim selima koincidiralo je sa naplatama velikih seljačkih dugova. Dugovanje srpskih seljaka je strašno. Ono u mnogim selima prevazilazi vrednost celokupne njihove imovine. Ima oblasti gde srpski seljaci nisu platili porez već četiri godine, a sad su primorani da odjednom isplate sve zaostatke. Prema zvaničnim podacima, suma neisplaćenih poreza srpskih seljaka iznosi 2 milijarde dinara. Podaci Ministarstva poljoprivrede kažu da dugovi seljaka iznose otprilike 3 milijarde dinara. Ali, reč je uglavnom o dugovima zaključenim kod banaka. Dugovi napravljeni kod privatnih zeleniša iznose otprilike toliko: do 3 milijarde dinara.

Sve ove okolnosti pobudile su snažan talas nezadovoljstva među srpskim seljacima. U mnogim selima bilo je velikih zborova vanpartijskih seljaka. Na tim zborovima su levi elementi Saveza zemljoradnika i nekolicima levih disidenata drugih stranaka govorili u prilog minimalnog programa zahteva. Seljaci su zahtevali radikalne mere, pohod na Beograd, ukidanje dugova. Komunistički govornici su intervenisali na nekim od tih zborova, uprkos sabotazama organizatora. Značajan je stav buržoazije o ovom seljačkom pokretu. Organ vladajuće radikalne stranke *Samouprava* piše u svom uvodniku od 24. maja:

„Ti takozvani zborovi vanstranačkih seljaka su jedan od najnemoralnijih fenomena naše javnosti, nezakonita akcija, čisto boljševička. Govori nekih govornika nisu ništa drugo do otvoreno podstrekavanje jednog dela građanstva na nezakonito likvidiranje, boljševičko, njihovih pravnih obaveza.”

Organ druge vladajuće stranke, demokratske, *Pravda*, objavljuje 27. maja:

„Vlada se odlučila da preuzme energične mere protiv boljševizacije sela. Komunisti se trude da postanu gospodari situacije. Na tim narodnim zborovima vanstranačkih seljaka komunisti izbacuju komunističke parole na ustanak.”

Organ hrvatske buržoazije, *Obzor*, piše:

„U pokušaju pretvaranja tog pokreta u front čisto antiburžoaski počiva najveća opasnost za taj front. Takav front u jednoj zemlji gde ima 80% seljaka, koji su većinom nepismeni i politički još nezreli, predstavljalo bi opasnost za napredak svake države. Kod nas, taj bi se front mogao završiti socijalnom katastrofom ... kad bi se ... ujedinio sa radničkim frontom i kad bi vodio nepomirljivu borbu protiv jednog mogućeg kapitalističkog fronta.”

BURŽOAZIJA JE SVESNA OPASNOSTI

Uprkos antikapitalističkog tona mnogih upadica i govora nekih seljačkih govornika, ovaj pokret još uvek zahteva, kako to primećuju šefovi desnice i levice Saveza zemljoradnika, samo odlaganje plaćanja dugova i odobravanje dugoročnih kredita. Seljački pokret u Hrvatskoj, pak, nalazi se pod uticajem Radića, čije su glavne taktičke parole: „Jedinstvo po svaku cenu (sa Srbima)”, „Živeo kralj — simbol državnog jedinstva” i „Bez nasilja, bez nereda, mirna borba”. Drugim rečima: izlirne sa srpskom buržoazijom, pomirenje sa borbom protiv nacionalnog ugnjetavanja i izigravanje masa.

Komunistička partija Jugoslavije pokušava da seljacima ukaže put: komunistički govornici intervišu na seljačkim zborovima, Partija širi letke i počinje da osniva opozicione grupe unutar seljačkih organizacija.

M. Gorkić

M Correspondance internationale, 27. jun 1928, br. 60, 74; prema: *Revolucija pod okriljem Kominterne, Izabrani spisi Milana Gorkića* (pređio: B. Jakšić), Beograd, 1987, 128—130.

S. MAJCCEN O ATENTATU NA HRVATSKE POSLANIKE U NARODNOJ SKUPŠTINI 1928.

... Će se spomnim streljanja v parlamentu, se mi najeŹje lasje.

O Ćemer sem molĀal do danes: na predveĀer usodnega dne se za sprejem pri dr. KoroŹcu priglasil nesreĀni PuniŹa RaĀiĀ. Nikogar ni bilo veĀ v ministarstvu raŹen nas treh: ministar, jaz in RaĀiĀ. Razgovor za zaprtimi durmi je trajal do enajstih ponoĀi. Ko se ministar od mene poslovil: „NesreĀa bo.“

Drugega dne nekako ob enajstih zahteva policijski komesar parlamenta telefonsko zvezo z ministrom. Dam mu je in stopim v ministarstvo sobo, ker se mi je zdelo, da ministar ni Āul telefonskega zvonca, zapleten v pogovor s stranko, kakor je bil. Ko se odlepi od stranke in ko mu povem, da je na telefonu policijski komisar parlamenta —: „NesreĀa je.“

In bila je.

MolĀal sem o tem, ker nisam hotel PuniŹe RaĀiĀ obremeniti Źe teŹje kakor je Źe bil: dan ali dva pripravljati se na umor je huŹji zloĀin, kakor Āe ustrelil v hipnem navalu strasti, izzvan z Źalitvami, ki ne lete samo naŹe, temveĀ na ves narod. Ker PuniŹa RaĀiĀ je bil patriot, Ārnogorski patriot. Źalitve Stepana RadiĀa so bile hude . . .² Narodna in univerzitetna kniŹnica, Ljubljana, Rokopisni oddel, Stanko Majcen, Moji spomini na A. KoroŹeca, 10/71.

² Polovinom 1928. polemike izmeĀu radikalskih poslanika PuniŹe RaĀiĀ, Tome PopoviĀa i drugih, na jednoj strani, i, na drugoj, poslanika SDK (S. PribiĀeviĀa, Stjepana i Pavia RadiĀa, i drugih) dosegle su taĀku usijanja. U zapaljivoj emocionalnoj situaciji, punoj liĀnih i nacionalnih vreĀanja, stvarale su se psiholoŹke pretpostavke za fiziĀke obraĀune i ubistva. Do zloĀina u Narodnoj skupŹtini je zaista tako i doŹlo kada je 20. juna 1928. PuniŹa RaĀiĀ ubio Pavia RadiĀa i Źuru BasariĀeka, ranio Ivana Pernara, Ivana GrandŹu i Stjepana RadiĀa, koji je od zadobijenih rana podlegao 8. avgusta 1928. Iz prethodnog toka sednica moglo se lako zakljuĀiti da je bilo neophodno preduzeti veĀe mere bezbednosti, pa i eventualni pretres poslanika, koji su u Narodnu skupŹtinu nesmetano ulazili sa oruŹjem.

Dvoru je nesumnjivo trebalo da se dogodi neŹto ozbiljno Źto bi moglo biti povod za zavoenje liĀne vlasti i ukidanje parlamentarizma, ali raspoloŹivi izvori ne dopuŹtaju tvrdnju da je kralj Aleksandar imao interes za zloĀin koji je zgranuo demokratsko javno mnenje zemlje i sveta. Aleksandar se, meĀutim, oĀigledno pripremao za stanje apsolutizma, o Āemu svedoĀi pripremljeno Źestojarsko zakonodavstvo, i, na drugoj strani, imenovanje vojnih liĀa na civilne poloŹaje u Zagrebu i Bitolju. Da bi sakrio svoje namere i stvorio privid o tome da su preduzeti svi koraci, kralj Aleksandar je primio u audijenciju voĀe stranaka traŹeĀi izlaz iz krize. Ti razgovori nisu prelazili okvire farse, jer je odluka o zavoenju diktature veĀ bila doneta.

Dokument koji donosimo izuzetno je zanimljivo svedoĀanstvo o okolnostima koje su dovele do atentata. Stanko Majcen je bio Źef kabineta A. KoroŹeca u vreme kada je on, dan uoĀi atentata, primio tajno P. RaĀiĀa u Ministarstvu unutraŹnjih poslova, kome je stajao na Āelu. S. Majcen je ovo svoje seĀanie napisao (rukom) u vezi spomenice koja se spremala za objavljivanje posle KoroŹecove smrti 1940. god. Ova digresija S. Majcena u njegovom prilogu, inaĀe punom superlativa za liĀnost A. KoroŹeca, podudara se sa optuŹbama koje su upuĀivane u javnosti posle atentata, da je „krvavi“ KoroŹec reŹirao ubistvo, da je P. RaĀiĀ toga istoga dana pre podne viĀen u Dvoru i si. Za ovakve onovremene insinuuacije nisu bez znaĀaja i okolnosti da je A. KoroŹec u to vreme bio liĀnost od posebnog poverenja kralja Aleksandra, da ovaj bez njega nije niŹta reŹavao, u vezi sa politikom S. RadiĀa i SDK, da je za Aleksandra vrŹio poverljive misije u inostranstvu, da je posle atentata kao ministar unutraŹnjih poslova ubrzo unapreĀen za predsednika vlade (!), da su S. RadiĀ i A. KoroŹec bili

ZAKLJUČAK SDK POVODOM ATENTATA U NARODNOJ SKUPŠTINI

Zagreb, 1. avgusta 1928.

...1. Da krnja Narodna Skupština sazvana u zasjedanje za dan 1. kolovoza 1928. u Beogradu nije ovlaštena donositi nikakve zaključke za cijelu državu. Svi zaključci, koji bi se stvorili a naročito finansijalne obveze, koje bi se nametnule narodu, proglašavamo za ništetne i neobavezne za narod u prečanskim krajevima, koje predstavljamo a za hrvatski narod napose.

2. Konstatujući, da su kraljevine Hrvatska i Crna Gora i sve narodne individualnosti, predstavljene u Narodnom Vijeću pristupile u državnu zajednicu sa Kraljevinom Srbijom ne odričući se svojih historijsko-državnih odnosno narodno-političkih individualiteta u korist ma koje druge od ujedinjenih zemalja nego samo u korist državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca i da su akt od 1. prosinca 1918. i Ustav od 28. lipnja 1921. upotrebljeni za utvrđivanje hegemonije bivše kraljevine Srbije nad svim ostalim zemljama i narodnim dijelovima, izjavljujemo, da je u svijesti narodnoj dosadašnje državno uređenje u cjelini *poništeno* poznatim događajima i da ćemo povesti najodlučniju borbu za *novo državno uređenje*, koje će osigurati punu ravnopravnost svih spomenutih individualiteta ..³
Novosti, 2. avgust 1928.

M. GORKIĆ: „EKONOMSKI I KLASNI KORENI DIKTATURE U JUGOSLAVIJI“

1. EKONOMSKI I POLITIČKI POLOŽAJ ZEMLJE UOČI PREVRATA

Osnova čitavog privrednog života u Jugoslaviji, poljoprivreda, preživljava već treću godinu ozbiljnu krizu. Istina, prinosi su u 1928. godini relativno bolji nego prethodnih godina. U poređenju s 1926. godinom prinosi su se procentualno povećali kod sledećih kultura: pšenice 47,6%, ovsa 8,4%, raži 14,9%, ječma 17,1% i deteline 56,3%. Međutim, prinos kukuruza smanjen je za 39,5% i sena za 13,5%. Potrebno je is-

puni trajnog ličnog neprijateljstva itd. U kontekstu takvih činjenica ovo svedočenje S. Majcena ide u prilog onim tvrdnjama koje ličnost A. Korošeca, a preko njega i Dvor, dovode u neposrednu vezu sa atentatom na hrvatske narodne poslanike u Narodnoj skupštini.

⁸ Zanimljivo je da je SDK u razvijanju opozicionog fronta protiv srpske političke dominacije računala da proširi svoje delovanje van svog tradicionalnog političkog prostora, tj. na Kosovo i Metohiju i Makedoniju, dakle, u krajeve koji su tek posle balkanskih ratova ušli u sastav Kraljevine Srbije. Poznato je da je još L. Trocki, radeći u vreme balkanskih ratova kao dopisnik nekih evropskih listova, izveštavao s juga da su srpske vojne pobede izvesne, ali da će, gledano u perspektivi, Arnauti i Makedonci postati „kamen oko vrata“ Kraljevini Srbiji. Na taj „kamen“ računala je ranije HRSS, kao i sada SDK, javno izražavajući „pretnju“ o svom delovanju na ovom prostoru.

Zločin u Skupštini produbio je ionako duboku političku krizu u Kraljevini SHS. Opozicija je zahtevom za suštinskim izmenama političkog poretka postojeću krizu pretvorila po formi i sadržini u ustavnu, i ona je sve više poprimala karakteristike šireg nacionalno sukoba između Hrvata i Srba, a ne samo njihove buržoazije. Poslanici SDK napustili su Beograd i odbili da dalje učestvuju u radu Skupštine. Atentat je izazvao ogorčenje i razočarenje kod svih patriotskih snaga u zemlji, a u Zagrebu je 21. juna došlo do masovnih demonstracija. Put u pripremanu monarhodiktaturu bio je otvoren.

taci da kukuruz u Jugoslaviji predstavlja jedan od najmasovnijih prehranbenih proizvoda i da zato velika nerodica kukuruza u znatnoj mjeri umanjuje značaj omanjeg povećanja prinosa kod drugih kultura. Istovremeno se smanjuje prinos dve najvažnije kulture. Sa jednog hektara jugoslovenski seljak dobijao je u proseku (u dinarima):

Godina	Pšenice	Kukuruza
1925.	11,83	18,30
1926.	11,61	17,10
1927.	8,48	10,20

Osim pada prinosa, izazvanog uglavnom odsustvom bilo kakve pomoći poljoprivredi od strane države, imamo sledeća obeležja krize poljoprivrede:

Prvo, glad za zemljom i nerešenost agrarnog pitanja. Agrarna reforma nije konačno sprovedena čak ni u reformističko-buržoaskim okvirima. U Dalmaciji, čak, još nisu ni pristupili rešavanju agrarnog pitanja u buržoasko-reformističkom smislu.

Drugo, seljačka zaduženost. Samo u Srbiji seljaci su dužni 3 milijarde dinara (56 dinara je jedan dolar), državi i 2,5 milijarde bankama i zelenošima. Kamate koje su seljaci prinuđeni da plaćaju za ove dugove iznose 24, 100, 120 i 200%. Nakon savetovanja s predstavnicima bana, vlada je, uoči prevrata, odlučila da ne donosi nikakve zakone o likvidaciji seljačkih dugova, pravdajući ovu odluku time da bi „svaki zakon o likvidaciji ili olakšanju seljačke zaduženosti značio boljševizaciju srpskog sela“.

Treće, stočarstvo, jedna od najvažnijih privrednih grana u Jugoslaviji, preživljava od 1921. godine neprekidno tešku i duboku krizu. U celoj zemlji bilo je (u grlima):

Godina	Svinja	Krupne rogate stoke	Konja	Sitne rogate stoke
1921.	3 373 041	4 960 397	1 069 310	10 188 574
1927.	2 769 848	3 729 343	1 120 310	9 574 873

Stočarstvo u izvozu zauzima prvo mesto. Količina izvezene stoke opada svake godine. U 1921. godini stoka je sačinjavala 40% ukupne vrednosti izvoza, u 1922. godini 41%, u 1923. 38%, u 1924. 31,3%, u 1925. 22,3%, u 1926. 21%.

Četvrto, glad u takozvanim pasivnim krajevima povećava se kako po broju ljudi tako i po broju krajeva zahvaćenih glađu. Evo primera samo iz Dalmacije i Hercegovine. Prinosi su se u Dalmaciji smanjivali na sledeći način (u vagonima):

Godina	Pšenica	Ječam	Raž	Razna žita	Kukuruz	Ovas
1926.	2 400	2 600	400	1 000	5 400	160
1927.	1 900	1 800	240	740	1 140	160
1928.	1 800	1 800	370	630	575	170

U Hercegovini je nedostajalo žitarica: u 1926. godini 4 600 vagona, u 1927. godini 5 550 i u 1928. godini 3 900 vagona. Narod nema gde da

kupi takvu količinu žitarica. Prihodi se smanjuju svake godine. Osnovno zanimanje seljaka u Hercegovini je vinogradarstvo i gajenje duvana. U 1926. godini proizvedeno je 43 000 hektolitara vina, u 1927. 35 000, a u 1928. g. 22 500 hektolitara. Za duvan su seljaci dobili u 1926. godini 60 miliona dinara, u 1927. g. 30 miliona dinara, a u 1928. g. 40 miliona dinara.

Usled znatnog smanjenja prihoda seljaka, glad u Hercegovini se faktički povećala, bez obzira na relativno smanjenje količine deficitarnih žitarica.

Osim ovih krajeva, glad besni u Crnoj Gori, u Hrvatskom primorju i u zapadnoj Bosni.

Tako se svake godine smanjuje realna pomoć koju država pruža narodu koji gladuje.

Peto, pad kupovne moći seljaka. Usled pada cena poljoprivrednih proizvoda u razdoblju 1924—1926. godine kupovna moć seljaka smanjena je za 40%. Danas je kupovna moć seljaka jednaka 55—60% njihove kupovne moći 1924. godine. Uporedo sa smanjenjem prihoda povećavani su porezi. U poređenju s predratnim vremenom, porezi seljaštva su već u 1923. godini u zlatu iznosili 311% a u pšenici 320%, a od 1923. godine još su se i povećali.

Šesto, ekonomska zaostalost zemlje ne omogućuje Jugoslaviji da konkuriše na inostranom tržištu poljoprivrednih proizvoda.

Usled ovakvog položaja poljoprivrede, na osnovu pada kupovne moći radnih ljudi, u prvom redu seljaštva, te, na osnovu toga, smanjenja unutrašnjeg tržišta, nastala je 1926. godine kriza industrije, koja još nije prevaziđena. Razvijaju se samo one industrijske grane koje rade na pripremama za rat (fabrike municije, proizvodnja aviona, veštačke svile i, delimično, tekstilna industrija). Ekstraktivna industrija, uglavnom ugalj i drvo, počinje da se povećava tek u 1928. godini. Niz industrijskih grana doživljava tešku krizu. U kožarstvu se koristi samo 50% proizvodnog kapaciteta, u preradi drveta i šećera 40%, u mlinarstvu 20%, a u svilarstvu 26% proizvodnog kapaciteta.

Trgovinski bilans bio je aktivan samo u 1924, 1925. i 1926. godini. U 1927. godini uvoz je bio za 960 miliona dinara veći od izvoza, a deficit trgovinskog bilansa za prvih jedanaest meseci 1928. godine iznosi 1 412 miliona dinara.

„Stabilnost“ valute održana je do kraja 1928. godine samo zahvaljujući predaji čitave industrije šibica u ruke poznatog švedskog trusta i dobijanju zajma u zamenu za to.

Državni budžet je stalno u deficitu. U 1927. godini država je dobila 20% manje prihoda nego što je predviđeno u budžetu.

Državni dugovi dostigli su za Jugoslaviju ogromnu sumu, 70 milijardi dinara (1 300 miliona dolara), a finansijsko-ekonomska zavisnost od Francuske i Engleske raste iz dana u dan. 70% svih dugova otpada na dugove koje je napravila Srbija, a moraće otplaćivati dugove svi narodi koji žive na teritoriji Jugoslavije. Novi zajmovi troše se uglavnom u Srbiji, za ekonomske i stratezijske potrebe vladajuće srpske buržoazije. Zato svaki novi inostrani zajam znači ne samo pojačavanje zavisnosti čitave zemlje od zapadnih imperijalista nego i jačanje nacionalnog ugnjetavanja unutar zemlje.

Nacionalno ugnjetavanje raste iz dana u dan. Pokušaji vladajuće velikosrpske buržoazije da ekonomski i politički stabilizuje svoju dominaciju doveli su do ofanzive na radničku klasu, do pogoršanja polo-

žaja seljaka i do jačanja nacionalnog ugnjetavanja. Preko 60% svih državnih prihoda troši se u Srbiji, iako je u samoj Srbiji procenat državnih prihoda izvanredno nizak. U toku 10 godina prikupljeno je u celoj zemlji 10 milijardi dinara poreza. Od toga je prikupljeno:

	Na kv. km za 10 g.	Na čoveka
U Srbiji	20 000	490
U Bosni	24 000	670
U Hrvatskoj	53 000	850
U Vojvodini i Sremu	91 000	1 450

Znači, u svim nesrpskim provincijama količina prikupljenog poreza, kako sa stanovišta broja stanovnika, tako i sa stanovišta veličine (razmere), znatno je veća nego u Srbiji.

Usled nerešenog agrarnog pitanja (čak i tamo gde su seljaci dobili zemlju, oni nisu dobili neophodan inventar, pri čemu je količina zemlje na svaku porodicu dva puta manja od minimuma potrebnog da se prehrani prosečna porodica), usled stalnog pogoršavanja položaja radnika i jačanja nacionalnog ugnjetavanja, čitava zemlja se uoči dvorsko-vojnog prevrata nalazila u velikom previranju. Zemlja je preživljavala tešku državnu krizu. O postojanju duboke državne krize otvoreno su izjavljivali čak i pristalice vladajuće srpske buržoazije. Seljački pokret razvijao se brzo čak i u samoj Srbiji, i poprimio je karakter pokreta usmerenog protiv svih postojećih buržoaskih i seljačkih partija i beogradskih gospodara. U nesrpskim krajevima je nakon ubistva vođa hrvatskog nacionalnog pokreta Stjepana Radića i drugih u beogradskom parlamentu, juna 1928. godine, toliko ojačao nacionalno-oslobodilački pokret da je postao opasan čak i za samu hrvatsku buržoaziju. U junu je u Zagrebu izbio generalni štrajk i došlo je do borbe na barikadama. U ovoj borbi kompartija je imala rukovodeću ulogu.

Pod uticajem revolucionarnih masa, buržoaske i sitnoburžoaske vođe hrvatskog nacionalno-seljačkog pokreta bile su prinudene da privremeno prekinu politiku otvorene saradnje s vladajućom srpskom buržoazijom i da otpočnu politiku demonstrativnih pretnji čiji je cilj bio dvojak: prvo, putem pseudorevolucionarnih fraza i pasivne borbe (proglašavanje socijalnog bojkota protiv Beograda, nepriznavanje beogradskog parlamenta i t. si.) sačuvati svoju rukovodeću ulogu u hrvatskom nacionalno-seljačkom pokretu, a istovremeno, zaustaviti proces revolucionisanja seljačkih masa; i drugo, postići od srpske buržoazije više ustupaka u pogledu učešća u upravljanju zemljom, koji bi mogli služiti kao odgovarajući paravan za novu izdaju interesa hrvatskih i drugih nacionalno ugnjetenih seljaka od strane njihove „sopstvene“ buržoazije.

U taboru srpske buržoazije započeo je svojevrсни proces pregrupisanja snaga. U svim srpskim partijama postepeno se iskristalisalo jako desno krilo koje je pripremalo snage za uvođenje vojne diktature i, unutar svoje partije vodilo borbu protiv kolebljivih elemenata koji su ponovo pokušavali da spasu dominaciju srpske buržoazije raznim parlamentarnim i vladinim kombinacijama. Desno krilo radikalne partije i desno krilo demokrate stvorili su jedinstveni front srpske krupne buržoazije, jedinstveni front koji je rukovodio poslednjom parlamentarnom vladom uoči prevrata. Isti takav proces tekao je čak i u srpskoj

Zemljoradničkoj stranci, desnom (dvorskom) krilu, kome je na poslednjem kongresu uspeo da, sa neznatnom većinom, izbací leve zemljoradnike iz partijskog rukovodstva.

Politika bosanskih muslimana (Spahova partija) odgovarala je svek klasnim interesima muslimanskih feudalaca. Oni su služili i podržavali onu vladu koja im je za njihovu podršku plaćala više para po iniji otupa zemlje koju su im zauzeli seljaci, i one koja još podleže aspodeli.

Slovenačka klerikalna Korošecova partija, bez obzira na to što je ilovenija u Jugoslaviji ugnjetena zemlja, isto je onako verno služila rpskoj vladajućoj buržoaziji kao što je to činila u odnosu na bivšu austro-Ugarsku sve do njenog raspada.

U taboru hrvatskog nacionalnog pokreta, ujedinjenog u tzv. seljačko-demokratskoj koaliciji, stvorene su uoči prevrata tri struje: prva, ajdesnija, oko Pribičevića, koji je izražavao interese hrvatskih industrijalaca i bankara (Teslić, Savić, i t. si.), druga, nepomirljiva, oko lista *Hrvatski borac*, koja je izražavala interese najrevolucionarnijeg seljaštva i gradske sitne buržoazije, pod rukovodstvom poslanika Pernaa, i treća, zvanično rukovodstvo HSS (Maček), koja se koleba između ritiska masa i straha od uvlačenja masa u borbu.

Dva meseca pre prevrata najuticajniji krugovi kako srpske tako i rvske buržoazije (listovi krupnih industrijalaca *Vreme* i *Trgovinski lasnik* u Beogradu i *Lloyd* i *Morgenblatt* u Zagrebu) otpočeli su zajedničku kampanju protiv „ekstremističkih političkih strasti“, za zajednički i rad Srba i Hrvata, za saradnju, a sve su to opravdavali „opštim interesima privrede cele zemlje“.

Radnička klasa, oličena u kompartiji, u kojoj je pola godine pre revrata započeo proces unutarne konsolidacije, vodila je uoči prevrata oštru borbu protiv hrvatske buržoazije za hegemoniju u seljačkom nacionalnom pokretu. Kompartija je aktivno učestvovala u svim majvnim istupanjima, skupovima, podvlačeći svoju samostalnu poziciju, ropovedajući potrebu, saveza radnika i seljaka i razobličavajući sporimašku ulogu hrvatske buržoazije. Delimični izbori u organe lokalne imouprave, koji su se odvijali u nekim oblastima, kao i niz skupova i gmonstracija koje je organizovala partija, pokazali su da postoji pozit uticaja partije.

Takvo je, ukratko, ekonomsko i političko stanje u zemlji uoči prošajenja samodržavlja.

• *volucija pod okriljem Kominterne, Izabrani spisi M. Gorkića.* Beograd, 1987,